

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI NAUKOWEJ

pt. „EXODUS – DEPORTACJE I MIGRACJE

(WĄTEK WSCHODNI)

STAN I PERSPEKTYWY BADAŃ”

Już od kilku lat we wrześniu ulicami Białegostoku przechodzi Marsz Żywej Pamięci Polskiego Sybiru, bo właśnie z północno-wschodniej Polski deportowano najwięcej osób. Siódmego września 2007 roku około 12 tysięcy osób przeszło od Placu Katyńskiego, przy Filharmonii Białostockiej, do kościoła pod wezwaniem Ducha Świętego, przy ul. Piastowskiej, gdzie mieści się Pomnik – Grób Nieznanego Sybiraka. Tegoroczny marsz poświęcony był pamięci tych, którzy trafili na zsyłkę jako dzieci. Przemarsz zakończyła celebra Mszy św. pod przewodnictwem metropolity białostockiego abp. Edwarda Ozorowskiego. Okolicznościową homilię wygłosił proboszcz parafii ks. Józef Wiśniewski.

W przeddzień Marszu dnia 6 września 2007 roku Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej w Białymstoku oraz Podlaski Urząd Wojewódzki w Białymstoku i Podlaska Rada Wojewódzka Związku Sybiraków zorganizowały konferencję naukową pt. „Exodus – deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywa badań”. Konferencja odbyła się w trzech sesjach. Pierwsze dwie części odbyły się w sali konferencyjnej Podlaskiego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku przy ul. Mickiewicza 3, trzecia zaś w sali w dolnym kościele Ducha Świętego w Białymstoku przy ul. Sybiraków 2.

Już od kilku lat Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej IPN w Białymstoku realizuje projekt badawczy dotyczący przesiedleń ludności w czasie II wojny światowej, a szczególnie deportacji ludności zamieszkującej Kresy II Rzeczypospolitej w głąb Związku Radzieckiego. Badania naukowe nie zawężają się tylko do lat tzw. pierwszej okupacji sowieckiej (1939-1941), ale dotyczą również okresu powojennego.

Zorganizowana konferencja stała się pierwszą tak poważną okazją do przedstawienia rezultatu podjętych badań. Stała się miejscem usystematyzowania terminologii i metodologii badań. Przedstawione referaty ukazały jednak także obiektywne trudności w prowadzonych poszukiwaniach, jak choćby brak dostępu do wszystkich archiwów radzieckich.

O godz. 9.30 przewodniczący konferencji, prof. Cezary Kukło, dyrektor Białostockiego Oddziału IPN, przywitał zabranych, szczególnie ciepło obecnych na konferencji wielu sybiraków i członków ich rodzin.

Jako pierwszy głos zabrał mgr Jerzy Autuchiewicz (OBEP IPN Białystok), który wygłosił referat pt. „Stan, perspektywy i problemy terminologiczne w ba-

daniach dotyczących deportacji Polaków w głąb ZSRR”. Referat wywołał duże zaciekawienie z racji na dokładne wyszczególnienie metod, jakimi posługiwały się władze radzieckie przy deportacji ludności w głąb ZSRR. Autor poruszył również kwestie metodologiczne i terminologiczne związane z literaturą przedmiotu.

Wszyscy obecni z ogromnym zaciekawieniem oczekiwali referatu dr. Aleksandra Gurjanowa z Moskwy, z Ośrodka „Memoriał”, pt. „Sowieckie represje polityczne na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941”.

W oparciu o źródła, nie tylko polskie, ale przede wszystkim rosyjskie, przedstawił dane statystyczne dotyczące represjonowanej ludności polskiej w okresie od 17 września 1939 roku do 22 czerwca 1941 roku. Przedstawił rodzaje represji stosowanych przez okupacyjne władze radzieckie na zagarniętych polskich terenach: przymusowe przesiedlenia w głąb ZSRR, aresztowania, jak również internowanie żołnierzy Wojska Polskiego w obozach jenieckich. Liczbę obywateli polskich deportowanych w głąb ZSRR oszacował na około 320 tysięcy (z ewentualnym błędem nieprzekraczającym 10-15 tysięcy osób), aresztowanych na około 110 tysięcy i przetrzymywanych w obozach jenieckich około 45 tysięcy. W sumie represje sowieckie w latach 1939-1941 objęły około 475 tysięcy obywateli polskich (od 460 do 490 tysięcy). Dane te wywołały duże zdziwienie wśród słuchaczy, gdyż sybiracy liczbę zesłanych w głąb ZSRR oceniają na 1 mln 300 tysięcy osób.

Kolejny referent dr Jerzy Milewski (OBEP IPN Białystok) wygłosił referat pt. „Deportacje z Białostockiego w latach okupacji sowieckiej (1939-1941)”. Mówił o czterech wielkich deportacjach z 10 lutego, 13 kwietnia, 29 czerwca 1940 roku i 20 czerwca 1941 roku. Wywózki te objęły ponad 50 tysięcy mieszkańców województwa białostockiego, ludność nie tylko narodowości polskiej, ale również białoruskiej, jak i żydowskiej. Deportowano całe rodziny, które uznano za groźne dla władzy sowieckiej, lub represjonowano na zasadzie odpowiedzialności zbiorowej, np. gdy ktoś z rodziny był policjantem, czy osadnikiem wojskowym. Autor docenił trud tych historyków, którzy podjęli się badań na mniejszą skalę, np. w swych rodzinnych stronach (Z. Romaniuk – Brańsk, H. Ćwikowski – Bargłów).

Ostatni referat przed przerwą wygłosił mgr Marcin Zwolski (OBEP IPN Białystok) pt. „Deportacje internowanych Polaków w głąb ZSRR 1944-1945”. Przedstawił temat długo skrywany przez władze komunistyczne w PRL, a dotyczący wywózek po zakończonej już II wojnie światowej. Dotknęły one przede wszystkim żołnierzy niepodległościowego podziemia, ale również Ślązaków, czy volksdeutschów. Represji tych doświadczyło, jak przyjęło się szacować, od 80 do 95 tysięcy Polaków – 40-50 tysięcy z terenów tzw. Kresów Wschodnich i 40-45 tysięcy z powojennego terytorium kraju. Mówca wiele uwagi poświęcił stosowanej terminologii opowiadając się zdecydowanie za tym, iż terminologii płynącej z do-

kumentów sowieckich, gdzie terminy „internowani”, „aresztowani”, „mobilizowani do pracy” czy nawet „jeńcy wojenni” są czasem stosowane – wymiennie – nie można stosować dla określenia tej samej grupy represjonowanych.

Drugą sesję konferencji rozpoczął referat mgr Agnieszki Kolasy (UMCS Lublin) nt. „Dobrowolnych wyjazdów do ZSRR w 1939 r. Polaków i Ukraińców z terenu południowego Podlasia”. Autorka przedstawiła rzadko komentowane wydarzenia z historii 1939 roku, gdy niewielka część komunizującej ludności Podlasia opuszczała granice II Rzeczypospolitej. Kierowały nimi czynniki ideologiczne, jak i ekonomiczne. Wyjeżdżała głównie ludność uboga, z terenów wiejskich, odczuwająca znaczne upośledzenie ekonomiczne, pozostająca w przekonaniu o krzywdzącej sytuacji, w jakiej znalazła się za sprawą ustroju panującego w Polsce. Polscy i ukraińscy komuniści wyjeżdżający do ZSRR, nie zawsze spotykali się tam z przyjęciem, jakiego naiwnie oczekiwali. Gorycz rozczarowania zawiedzionymi nadziejami przerosła zdecydowanie radość z realizacji marzeń.

Kolejna referentka dr Zofia Gronowska (ZUS Szczecin) mówiła nie tyle o wydarzeniach historycznych, co o ich następstwach. Jej referat został zatytułowany: „Następstwa zdrowotne i społeczne przebytej deportacji do ZSRR w latach 1940-1956”. Po zmianach, jakie zaszły w Polsce po 1989 roku ofiary represji wojennych, w tym osoby przymusowo deportowane do ZSRR w latach 1940-1956, mogą ubiegać się o świadczenia rentowe. W referacie przedstawiono wyniki analizy następstw zdrowotnych, społecznych i zawodowych oraz przyczyny długotrwałej niezdolności do pracy pozostających w związku z deportacją u osób przymusowo wywiezionych w głąb ZSRR w latach 1940-1950 (na przykładzie ZUS Oddział w Szczecinie). Autorka przedstawiła wyniki badań medycznych wśród osób deportowanych. Najczęściej zgłaszanymi chorobami przebytymi w czasie deportacji wśród badanych były awitaminozy i przewlekłe niedożywienie z zaburzeniami energetyczno-białkowymi oraz choroby zakaźne, choroby układu oddechowego. Z chorób zakaźnych najczęściej badani w obu grupach chorowali na malarię, dur brzuszny i plamisty, oraz czerwonkę. Kontuzje i zranienia przebyte w czasie deportacji deklarowało aż 49,5%. Wiele osób doznało przewlekłej presji psychicznej i drastycznych represji w czasie deportacji.

Konferencję w gmachu Urzędu Wojewódzkiego zakończył wygłoszony referat dr Beaty Kozaczyńskiej (Akademia Podlaska Siedlce) pt. „Wysiedlanie ludności z Zamojszczyzny do dystryktu warszawskiego w latach 1942-1943 i ich losy (w świetle sprawozdań RGO)”.

W ramach prowadzonej przez hitlerowców na Zamojszczyźnie akcji wysiedleńczo-osadniczej przesiedlono do dystryktu warszawskiego (powiaty: garwoliński, siedlecki i miński) ludność polską, w tym większość stanowiły dzieci. Zostały wcześniej poddane w obozie „selekcji rasowej” i siłą odłączone od rodziców. Akcją opiekuńczą zajęły się agendy terenowe Rady Głównej Opie-

kuńczej. Mieszkańcy Warszawy i okolicznych miejscowości utworzyli tzw. „koła opiekuńcze”. W oparciu o materiały archiwalne znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (zespół RGO) autorka ukazała losy wysiedleńców deportowanych do dystryktu warszawskiego.

Druga, poobiednia część konferencji, odbyła się w sali w dolnym kościele pod wezwaniem Ducha Świętego. Jako pierwszy wystąpił dr Dariusz Węgrzyn (OBEP IPN Katowice) z referatem pt. „Prawo zwycięzców. Deportacje Górnoślązaków do ZSRR w 1945 roku jako jedna z konsekwencji wkroczenia Armii Czerwonej na Górny Śląsk”. Nawiązywał on do wcześniejszego referatu M. Zwolskiego, ale skoncentrował się na wywiezieniu w głąb ZSRR 20 tysięcy Górnoślązaków, co było konsekwencją traktowania przez władze ZSRR Górnego Śląska jako ziemi niemieckiej. Dość szczegółowo zostały omówione kwestie dotyczące niszczenia miast górnośląskich po zajęciu przez Armię Czerwoną, na przykładzie Olesna, czy przeprowadzanych rabunków, gwałtów przez żołnierzy Armii Czerwonej, jak również kwestia wywożenia infrastruktury przemysłowej z omawianego obszaru do ZSRR.

W sesji poobiedniej miał uczestniczyć mgr Przemysław Czyżewski (OBUiAD IPN Białystok) i wygłosić referat pt. „Sytuacja Polaków na Grodzieńszczyźnie w latach 1945-1947 w świetle raportów WiN”. Ze względów obiektywnych nie mógł wygłosić referatu, ale obiecał dostarczyć go do druku.

Doktor hab. Adam Dobroński (prof. Uniwersytetu w Białymstoku) również nie wziął udziału w konferencji, choć nazwisko jego figurowało na liście prelegentów. Działający w Białymstoku Klub Więzionych Internowanych i Represjonowanych wystosował pismo do miejscowego oddziału IPN oburzony tym, że w jego konferencji naukowej miał wziąć udział prof. A. Dobroński. W maju 2007 roku, przed przedterminowymi wyborami do sejmiku województwa podlaskiego, złożył on oświadczenie lustracyjne, w którym przyznał się od współpracy z SB. Potem tłumaczył się, że choć podpisał zobowiązanie, żadnych działań nie podjął. Profesor miał wygłosić referat pt. „Sybir w oczach dziecka. Z materiałów odnalezionych w Instytucie Polskim w Londynie”. Jego wykład, oparty na materiałach z Instytutu Polskiego w Londynie, został odczytany przez M. Zwolskiego (OBEP IPN Białystok).

Magister Janina Hera z Warszawy wygłosiła referat pt. „Losy ekspatriantów z Kresów po zakończeniu wojny”, w którym mówiła o losach milionów Polaków, którzy po 31 grudnia 1945 roku, po ratyfikowaniu przez Krajową Radę Narodową układu polsko-sowieckiego z lipca 1944 roku, zmuszeni zostali do przesiedlenia się. Komunistyczne władze polskie, poprzez ostrą cenzurę i działalność Ministerstwa Informatyki i Propagandy, starały się wymazać z pamięci Polaków pojęcie Kresów II Rzeczypospolitej. Przymusowe więc wysiedlenia polskiej ludności z terenów zamieszkałych przez nią od pokoleń, połączone z wywłaszczaniem i rabunkiem, niosące ze sobą tysiące ofiar śmiertelnych,

nazwano „repatriacją”. Dokonywano również czystek etnicznych eliminując polską ludność.

Na Ziemiach Odzyskanych los przesiedleńców nie uległ znaczącej poprawie. Państwowy Urząd Repatriacyjny był niewydolny. Pozbawieni środków do życia często miesiącami czekali na jakiś „przydział”. Grozę siali pijani radzieccy żołnierze, a także Urząd bezpieczeństwa bezustannie śledzący byłych członków Armii Krajowej. Wszyscy wysiedleni z Kresów stanowili zagrożenie dla nowej władzy. Byli bowiem naocznymi świadkami popełnionych zbrodni i nie byli podatni na indoktrynację.

Kolejny referat pt. „Migracje Polaków z Wileńszczyzny na powojenne terytorium Polski (1945-1957)” wygłosił mgr Krzysztof Jodczyk (OBEP IPN Białystok). Zakończenie działań wojennych w 1944 i 1945 roku zmusiło mieszkańców Kresów do dramatycznych wyborów. Bojąc się podzielenia losu wielu AK-owców, aresztowanych przez Sowieców i wywiezionych w głąb ZSRR, decydowali się na opuszczenie swych miejsc zamieszkania. W początkach 1945 roku rozpoczął się proces przesiedleń wszystkich tych, którzy zdecydowali się opuścić tereny zamieszkałe przez nich od pokoleń. Ewakuacja do Polski, zorganizowana przez państwowe instytucje (PUR), trwała przez cały 1945 rok aż do końca 1946 roku. Osoby te kierowane były przeważnie na tereny tzw. Ziemi Odzyskanych.

Autor szukał również odpowiedzi na pytania dotyczące metodologii języka. Opisując ruchy ludnościowe w historiografii stosuje się pojęcia „repatriacja”, „przesiedlenia”, „ekspatriacja”, „exodus”, czy „migracja”. Złożoność problemu przesiedleń wymaga od badaczy zajmujących się tą tematyką jasnego i czytelnego uzasadnienia.

Ostatni referat na konferencji wygłosiła mgr Maria Mazur (UMCS Lublin), pt. „Polacy w Kazachstanie”. Scharakteryzowała skład etniczny Kazachstanu podkreślając obecność w dziejach tego państwa ludności polskiej. Przed rokiem 1936 na terenie Kazachstanu zamieszkało około 5 tysięcy Polaków, natomiast w wyniku deportacji w czasie II wojny światowej w Kazachstanie znalazło się około 200 tysięcy osób polskiego pochodzenia. Część Polaków wróciła z Kazachstanu. Nadal pozostaje tam jednak około 60 tysięcy naszych rodaków.

Konferencja naukowa „Exodus – deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań” stała się doskonałą okazją do zapoznania się z wynikami badań nad dziejami przesiedleń i migracji ludności polskiej na Kresach Rzeczypospolitej w okresie II wojny światowej i w okresie powojennym. Konferencja miała również na celu wyznaczenie kierunków dalszych badań, wskazanie wątków spornych, dyskusję na temat dostępnych źródeł i możliwości ich poszerzenia. Owocem konferencji ma być publikacja, w której zostaną zamieszczone wszystkie wygłoszone referaty.

Ks. Adam Szot

Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku